

A-126

372

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ

Қўлёзма ҳуқуқида
УДК: 895.1-32
3-67

ЗИЯМУҲАМЕДОВ ЖАСУР ТОШПЎЛАТОВИЧ

**ПУ СУНГЛИНГНИНГ
СЕҲРЛИ НОВЕЛЛАЛАРИ**

(СЮЖЕТНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШИ ВА РИВОЖЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ)

10.01.06 – Осиё ва Африка мамлакатлари халқларининг адабиёти

Филология фанлари номзоди
илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация
А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

ТОШКЕНТ – 2005

Иш Тошкент Давлат шарқшунослик институтининг Хорижий шарқ мам-
лакатлари адабиёти кафедрасида бажарилган.

Илмий раҳбар: - филология фанлари доктори
Т.А. МУХТАРОВ

Расмий оппонентлар: - филология фанлари доктори
С. ҲАСАНОВ
- филология фанлари номзоди, доцент
А. КАРИМОВ

Етакчи муассаса: - **Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон**
Миллий университети

Ҳимоя 2005 йил « 19 » май соат 11⁰⁰ да Тошкент Давлат шарқшу-
нослик институти ҳузуридаги филология фанлари бўйича диссертацияларни
ҳимоя қилишга мўлжалланган ДК 067.70.02 рақамли Ихтисослашган Кенгаш
йиғилишида ўтказилади (700047, Тошкент, Шаҳрисабз кўчаси, 25).

Диссертация билан Тошкент Давлат шарқшунослик институтининг асосий
кутубхонасида танишиш мумкин (700047, Тошкент, Шаҳрисабз кўчаси, 25).

Автореферат 2005 йил « 16 » апрел да тарқатилди.

Ихтисослашган Кенгаш
илмий котиби

филология фанлари
доктори, профессор
Р.У. ХОДЖАЕВА

ТАДҚИҚОТНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

Мавзунинг долзарблиги. «Миллий ва жаҳон маданиятининг энг яхши на-
муналарини кенг тарғиб қилиш ва оммалаштириш ёш авлодни, ҳозирги ёшла-
римизни маънавий тарбиялашнинг асоси бўлмоғи керак», - деб айтади Ўзбекис-
тон Республикаси Президенти И.А. Каримов¹. Давлатимиз раҳбарининг бу
сўзлари шарқшунослар, айниқса, адабиётшуносларга жаҳон адабиётининг сара
асарлари билан ўзбек китобхонини таништириш, унинг дунёқарашини тафаккур
дурдоналари билан бойитиш масъулиятини юклайди.

Ўзбекистон ва Хитойнинг ижтимоий, савдо-сотиқ ва маданий-адабий алоқа-
лари тарихи минг йилларга туташ. Халқларимиз ўртасидаги бу алоқаларнинг
илдизлари Буюк ипак йўлининг тарихи билан боғланади.

Мамлакатимизнинг истиқлоли туфайли ўзбек ва хитой муносабатлари янги
босқичга қадам қўйди. Икки давлат бошлиқлари – И. Каримов ва Цзян Цземин,
сўнг Ху Цзин Таонинг мамлакатларга ўзаро ташрифлари бу алоқаларнинг янада
ривожланишини таъминлаб берди. Айниқса, Шанхай Ҳамкорлик ташкилоти
доирасидаги ўзаро муносабатлар Ўзбекистон ва ХХР ўртасидаги иқтисодий,
сиёсий ва маданий алоқаларнинг янада кенгайишига сабаб бўлмоқда.

Хитой адабиёти ўзига хослиги, жанрлар хилма-хиллиги ва мўъжизавийлиги
билан ўзбек китобхонини қизиқтириб келган. Хитой адабиётининг дурдоналари
ичида новелла, хусусан, сеҳрли новеллалар адабиётшунослар эътиборини тор-
таётгани бежиз эмас. Илдизлари халқ оғзаки ижодига бориб тақаладиган новел-
ла хитой бадиий насри тарихида алоҳида ўрин тутди. Ўзининг асл сифатларини
деярли ўзгаришсиз сақлаб қолган жанр ҳам новелладир. Бу жанр халқ оғзаки
ижодидаги масал-новеллалардан ҳамда ҳикоя-новеллалардан, Танг новелласи ва
Сунг даври халқ қисса-новеллаларидан психологик новеллага қадар ўсиб ри-
вожланди, такомилга эришди.

Хитой адабиёти тарихида новелла жанрини юксак такомилга олиб чиққан ва
бу жанрнинг кейинги ривожланиш йўлини белгилаб берган ёзувчилардан бири
Пу Сунглинг (1640–1715)дир. У Ляо Жай тахаллуси билан ижод қилган. Муал-
лиф «Ляо Жайнинг ғаройиботлар ҳақидаги ҳикоялар» китобининг сўзбошисида
шундай ёзган эди: «Мен сеҳрли эртакларни ёқтирдим ва йиғиб борардим. Ҳар
сафар шундай эртакларни эшитганимда ёзиб олар ва кейинчалик ўз новеллала-
римда бу эшитганларимдан фойдаланардим. Шу билан бирга, дўстларим мам-
лакатнинг турли ерларидан эртакларни қоғозга тушириб юборишар эди. Шу
тарзда менинг коллекциям бойиб бораверди»².

Ҳеч бир тарихий асар ўтмиш манзарасини бадиий адабиёт сингари икир-
чикирларигача батафсил акс эттира олмайди. Шу маънода Пу Сунглинг асарла-
рини хитой халқлари ҳаётининг инъикоси, маданий меросининг ажралмас қисми,
хитой жамиятидаги турли табақалар ҳаёти ва ўзига хосликлари ҳақида фикр юри-
тишга имкон берувчи маълумотлар манбадир. Шу хусусиятлари учун адабиёт-
шуносликда Пу Сунглинг новеллаларини тадқиқ этиш катта аҳамият касб этади.

¹ Каримов И.А. Маънавий юксалиш йўлида. – Т.: Ўзбекистон, 1998. – Б. 10.

² Han jiantang (Bianzhu). Zhongguo wenhua. Beijing yuyan daxue chubanshi. – Beijing, 1999 nian. 189-189 ye.

Новелла жанрининг бадий хусусиятлари кўпдан бери тадқиқотчилар эътиборини тортиш билан бир қаторда, жиддий филологик тадқиқотлар мавзуси ҳам бўлмоқда. Бу, аввало, хитой адабиёти тарихида ушбу жанрнинг кенг тарқалганлиги билан боғлиқ. Хитойда новелласифат кичик эпик жанрлар ёзма адабиёт ва халқ оғзаки ижодининг ўзаро алоқалари асосида ривожланиб келди. Шу боис ҳам ўрта аср адабий жараёни муаммосини ёзма адабиёт ва фольклорнинг ўзаро алоқалари нуқтаи назаридан ўрганиш, фольклор сюжетлари ва мифологик образлар трансформацияси муаммоларини эса Пу Сунглинг новеллалари ғоявий-бадий тизими доирасида тадқиқ этиш тадқиқот долзарблигини белгилайди.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Хитой мумтоз адабиётини ўрганиш борасида кўп ишлар қилинган. Жумладан, Е.А. Серебряков «Лу Ю (1125–1210). Ҳаёти ва ижоди» мавзuida докторлик диссертациясини ҳимоя қилди ва шу номли китоб ҳам чоп эттирди, «X–XI асрлар шеърини. Ши ва чи жанрлари»³ тадқиқоти ҳам Е.А. Серебряков қаламига мансуб. Л.К. Павловскаянинг «Пингхуа жанрида ёзилган халқ тарихий романлари» (1975), Пан Иннинг «Хитой классик романи «Шуйху чжуань»нинг яратилиши» (1973) ва О-Линнинг «Цао Шюэциннинг «Қизил кўшкдаги туш» романидаги янги қаҳрамонлар» (1972) тадқиқотлари хитой романапислигини ўрганишга бағишланган бўлиб, уларнинг ҳар бирида Пу Сунглинг новеллаларининг роли ва адабий жараёнга таъсири муаммолари алоҳида қайд этилган. Жумладан, И.И. Пан матншунослик таҳлили натижасида фольклор асарлари ҳамда адабий ва тарихий ёдгорликлар асосида яратилган «Дарё ўзани» романи, кўп жиҳатдан, Пу Сунглингнинг баён тарзини ва новеллаларининг хусусиятларини эслатади, деган хулосага келади.

Хитой мумтоз адабиёти соҳасидаги илмий ишларни кузатар эканмиз, Пу Сунглинг асарлари адабий муҳитини, ўқилиш доирасини ҳамда хитой адаби учун пойдевор бўлиб хизмат қилган маданий қатламни ҳам тасаввур қила оламиз. 1978 йилда эса методологик жиҳатдан чинакамига назарий асос бўлган китоб майдонга келди. В.М. Алексеевнинг танланган асарлари шаклида чоп этилган ушбу «Хитой адабиёти» китобидан, ҳар бир соҳадаги хитойшунос ўзига яқин масалани, камида мунозаравий, илк бора кўтариб чиқилган шаклда топиши шубҳасиз⁴.

Тадқиқотчилар Хитойда муаллифлик адабиётининг олти юз йилдан ортиқ муддат мобайнида халқ оғзаки ижодидан ажралиб чиқиш жараёнини кузатсалар-да, бадий ижоднинг индивидуаллашув жараёни тадқиқига етарли этибор бермаганларини ҳам қайд этиш жоиз. Бинобарин, ижодкор шахси деярли махсус тадқиқ объекти қилиб олинмасдан, адабий гуруҳнинг бир қисми сифатида тадқиқ этилган. Шу боис изланишимизда диққатни олдинги ишларда назардан четда қолган жиҳатларга, жумладан, новеллаларнинг бадий ва ғоявий хусусиятлари, жанр тақомили масалаларига кўпроқ эътибор қаратишни лозим топдик.

Тадқиқот манбалари. Хитой тилидаги Пу Сунглингнинг уч жилдлик «Тўла асарлар тўплами» (Шанхай, 1997-1998)⁵ тадқиқотимизнинг асосий манбаини ташкил қилади. Шунингдек, унинг хитой тилидаги икки жилдлик «Пу Сунглинг асарлари тўплами» (1986)⁶, Ли Силиннинг «Чинг сулоласи даври адабиёти тадқиқи» (2001)⁷ ҳамда Ченг Винг Сининг «Ляожай тадқиқотлари»⁸ кабилар ҳам таҳлилга тортилди.

Шунингдек, Пу Сунглинг новеллаларининг хитой адабиётдаги ўрни ва адибнинг новелланависликка қўшган ҳиссасини кўрсатиш учун уларга асос бўлиб хизмат қилган халқ оғзаки ижоди намуналари ҳамда Пу Сунглинг новеллалари таъсирида яратилган асарлар ҳам қиёсий тадқиқ доирасида таҳлилга жалб этилди.

Диссертация ишининг илмий тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Тошкент Давлат шарқшунослик институти илмий ишлари режаси доирасида бажарилган бўлиб, Осиё ва Африка мамлакатлари халқларининг адабиётини ўрганишда адабий жараённинг қиёсий-типологик таҳлили, шарқ халқлари фольклори ва адабиётининг алоқалари ҳамда ўзаро таъсирини аниқлаш соҳасидаги илмий тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқ.

Тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари. Мумтоз хитой адабиётига доир тадқиқот ва нашрлар кўп бўлишига қарамай, шу пайтгача жаҳон ва, хусусан, ўзбек адабиётшунослигида Пу Сунглинг ижодидаги сеҳрли новелла жанри тадқиқига бағишланган бирорта монографик тадқиқот мавжуд эмас. Ҳолбуки, унинг айни жанрдаги ижоди хитой мумтоз адабиётининг чўққиси, ижодкорнинг ўзи эса хитой адабиётини жаҳонга машҳур қилган ёзувчи ҳисобланади. Шу боис Пу Сунглинг сеҳрли новеллалари жанрнинг ривожланиш жараёни ва тадрижини эътиборга олган ҳолда таҳлил этилди. Тадқиқотда кичик сюжетли насрнинг I–VI асрлардаги илк сеҳрли ҳикоялардан XVII аср новелласининг Пу Сунглинг ижодида ривожланишигача босиб ўтган йўлини ёритиб бериш кўзда тутилди.

Ишнинг асосий йўналишидан келиб чиққан ҳолда куйидаги вазифаларни амалга ошириш назарда тутилган:

- Хитой адабиётда новелла жанрининг шаклланиши ва тадрижий ривожланишини ўрганиш, Пу Сунглинг новеллаларига материал бўлиб хизмат қилган илк манбаларни аниқлаш;
- Хитой новеллаларидаги фольклор мотивларини ўрганиш;
- Пу Сунглинг ижодидаги ўзига хослик ва анъанавийликни сюжет, композиция, персонаж каби бадий компонентлар асосида таҳлил қилиш;
- Пу Сунглинг новеллаларида инсон образи қандай шакл ва воситалар ёрдамида акс эттирилганлигини талқин қилиш;
- Пу Сунглинг ижоди мисолида новеллаларга хос сеҳрли мотивларнинг тадрижий ўзгаришга юз тутганлигини аниқлаш;
- Пу Сунглинг новеллаларининг бадийати ва муаллиф услубини ўрганиш.

³ Серебряков Е.А. Китайская поэзия X–XI вв. Жанры ши и цы. – Л., 1979.

⁴ Алексеев В.М. Китайская литература (избранные труды). – М., 1978. (Пу Сунглинг ижоди ва унинг новеллалари таржималарига муносабат олимнинг ушбу китобдаги «Қадимги хитой адабиётини демократиялаштириш тарихига доир» ва «Пу Сунглинг (Ляо Жай) новеллаларида конфуций шахси ва мандарин мафкуриси фожиаси» деган икки асарида баён этилган).

⁵ Pu Songling. Quanji sance. Xuelin chubanshi. – Shanghai, 1998 nian.

⁶ Pu Songlingji. Shanghai guji chuban shi. Quan erce. – Shanghai, 1986 nian.

⁷ Li Cilin. Qingdai wenxue yanjiu. Beijing chubanshi. – Beijing, 2001 nian.

⁸ Chen Binxin. Liao Zhai jingjie. Hunan meishu chubanshi. – Changsha, 2003 nian.

Бундан ташқари, тадқиқотимизда Пу Сунглинг ижодида сеҳрли новелла мотивларининг хилма-хиллиги, ушбу новеллаларда ўрта аср ҳаётининг акс этиши, асарларга хос характерли хусусиятларни ёритиб беришга ҳаракат қилдик.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги. Пу Сунглингининг ҳаёти ва ижоди, унинг хитой адабиётида тутган ўрни, адиб ижодига халқ оғзаки ижодининг таъсири, айниқса, хитой адабиётшунослари ва қисман, рус олимлари томонидан ўрганилган бўлса-да, уларда ижтимоий таҳлил устуворлик қилади. Тадқиқотимизда хитой адабиётида новелла жанри, унинг ўзига хос хусусиятлари, халқ оғзаки ижодидаги унга яқин жанрлардан новелла даражасигача кўтарилиши, бу жараёнда Пу Сунглинг ижодининг ўрни, новелланинг хитой адабиётидаги мавқеи ва тараққиёт тамойиллари каби илмий муаммолар хитойшуносликда илк бор тадқиқ этилмоқда. Пу Сунглинг новеллалари тадрижий ривожланиш босқичлари адабиётшунослик соҳасида ҳали таҳлил қилинмаганлиги, Пу Сунглинг новеллалари билан қадимги хитой новеллалари ўртасидаги ғоявий-бадий жиҳатдан мазмунан боғлиқлик кўрсатиб берилганлиги, ёзувчи новеллаларида ўзига хос баён тарзи ва ифода услуби таҳлил қилинганлиги ишнинг илмий янгилигини белгилайди.

Тадқиқотнинг услубий асослари. Диссертацияни ёзишда хитой адабиётшунослари Лу Син, Чен Бинг Си; рус олимлари В.М. Алексеев, Е.А. Серебряков, К.И. Голигина, Б.Л. Рифтин, И.С. Лисевич, О.Л. Фишман, И.И. Пан, П.М. Устин ҳамда ўзбек фольклоршунослари Т. Мирзаев, Б. Саримсоқов, М. Жўраев; араб ва мумтоз шарқ адабиёти муаммоларини ўрганишда А. Қаюмов, Ш. Шомухамедов, Н. Иброҳимов, Т. Мухторов, Р. Хўжаева, Ҳ. Болтабоев, Б. Назаров, Р. Иномхўжаев ва бошқаларнинг илмий-назарий қарашларига асосланилди.

Тадқиқотнинг илмий ва амалий аҳамияти. Диссертация материаллари, ишнинг илмий хулосалари новелла жанрининг генетик асослари, унда воқеликнинг бадий ифодаланиш тамойиллари, унинг халқ оғзаки ижодидан бадий адабиётга кўчиб ўтиши ва трансформацияси, образлар тизими, мавзу доираси, новелла жанрининг Пу Сунглинг ижодида тутган ўрни, хитой адабиётидаги мавқеи ҳамда адабий таъсир масалалари, шунингдек, хитой адабиёти ва адабий жанрлар тарихини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга.

Амалий жиҳатдан тадқиқот натижаларидан олий ўқув юртлари филология факультетлари, магистратура, хусусан, хитой филологияси бўлими талабалари учун ўрта аср хитой адабиётидан махсус курс ва семинар машғулотлар ўтишда фойдаланиш мумкин.

Ишнинг жорий қилиниши. ЎЗР ФА Шарқшунослик институтида ўтказилган академик У. Каримов номидаги ёш шарқшунослар илмий анжуманида (2004 йил 11 июнь), Тошкент Давлат шарқшунослик институтини томонидан ўтказилган «Хитой ва Марказий Осиё халқларининг маданий, адабий, тил алоқалари: ўтмиш ва ҳозирги замон» мавзuidaги илмий-амалий анжуманда (2004 йил 20 декабрь), «Хитойшуносликнинг долзарб масалалари» мавзuidaги халқаро анжуманда (2004 йил 29 сентябрь) ҳамда 2004 йил июль ойида Хитойдаги Ланжоу университетиди диссертация муаллифи томонидан тадқиқот мавзуси бўйича маърузалар қилинди.

Ишнинг синовдан ўтиши. Диссертация Тошкент Давлат Шарқшунослик институти Хорижий шарқ мамлакатлари адабиёти кафедраси йиғилишида, Ўзбекистон Давлат жаҳон тиллар университети қошида ташкил этилган илмий семинар мажлисида муҳокама қилиниб, ҳимояга тавсия этилган.

Диссертациянинг асосий натижалари диссертант томонидан chop этилган 4 та илмий мақола ва 4 та илмий-амалий анжуманларда қилинган маъруза матнларида ўз аксини топган.

Тадқиқотнинг тузилиши. Диссертация кириш, уч боб, умумий хулосалар ҳамда фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан ташкил топган.

Диссертациянинг умумий ҳажми 148 бетдан иборат бўлиб, ундан 135 бет асосий матн, 13 бет фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхатини ташкил этади.

ИШНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Ишнинг Кириш қисмида тадқиқот мавзунининг долзарблиги, мақсад ва вазифалари, илмий янгилиги, назарий ва амалий аҳамияти, объекти ва методологияси ёритилган.

Биринчи боб «Пу Сунглинг новеллаларининг сюжети, композицион қуруми ва ижодининг ўрта аср хитой адабиёти тарихида тутган ўрни» деб номланган. Ушбу бобда Пу Сунглингнинг ҳаёти ва ижоди, новеллаларининг ғоявий хусусиятлари, сюжет тизими, бизгача етиб келган ҳикоялар тўпламининг таркиби хусусида сўз боради.

Ўрта аср хитой адабиёти тарихида Пу Сунглинг ижодининг тутган ўрни. «Шандун ўлкасидаги Зичуан тумани тавсифи» номли қадим хитой йилномасида ёзилишича, адибнинг исми Сунглинг, балоғат ёшига етгандаги исми Лю шан, дўстона лақаби эса Лю Чюан бўлган.

Пу Сунглингнинг аجدодлари Хитойга XIV аср бошларида келиб қолган, Юань мўғул сулоласи ҳукмронлиги даврида юксак мартабаларга эришган мўғул (чамаси туркийнасаб) мулозимлардан бўлган⁹. Зичуан туманидаги Манжижан қишлоғининг XVI асрдаёқ Пужа Жуанг («Пулар хонадони қишлоғи») деб аталиши ҳам бу хонадоннинг шон-шавкатидан далолат беради.

1663 йилда отаси вафот этгач, оила батамом қашшоқлик гирдобига ботиб кетди ва Пу Сунглинг маълум муддат дўсти Ли Симэйникида «пансион»да яшашига ҳам тўғри келди. 1670 йили у амалдор Сунь Хуэга котибликка ёлланди ва у бошлиқ қилиб тайинланган Бакин туманига кўчиб ўтишига тўғри келди. Пу Сунглинг 1672 йилда ишини ташлаб, уйига қайтиб келади ва бошқа ҳеч қачон котиблик билан шуғулланмасликка қарор қилади. Унинг бу қарорга келиши «қўпол ўзбошимчалик ва маъмурий қоғозбозлик» билан мураса қилолмаслигининг оқибати эди¹⁰. 1710 йилда яна уйига қайтиб келган 70 яшар адиб маҳаллий бойларнинг болаларига дарс беришда давом этади. 1713 йилда у хотинидан жудо бўлади, 1715 йилнинг 25 февралда эса ўзи ҳам вафот этади. Вафотидан ўн йил кейин Пу Сунглинг қабрига қўйилган ёдгорликдаги батафсил битикни унинг юртдоши Жанг Юан шундай сўзлар билан яқунлаган эди:

⁹ Прушек Я. История китайской литературы. – Прага, 1970. – С. 46-48.

¹⁰ Устин Н.М. Пу Сунглинг и его просветительские взгляды. – М., 1970. – С. 53-54.

“Унинг асарларидаги фикрлар ва руҳгина унинг [номини] бизнинг кунлардан олиб, келажак асрларда қолиш имконини берди”. Унинг таржимаи ҳолини ўрганганлар орасида Пу Сунглинг 1672-1692 йиллар мобайнида катта амалдор Би Цзюю хонадонидида муҳтожлик кўрмай яшаган, деган фикр юради.

Пу Сунглингнинг ижодий мероси «Ляо Жайнинг ғаройиб ҳикоялари» деган машҳур тўплам, ши ва чи жанрларида ёзилган кўплаб шеърлар, чувэн жанридаги асарлар (мулоҳазалар, сўзбошилар, бағишлов ва марсиялар, фу дostonлари ва ҳ.к.)дан иборат.

«Ляо Жайнинг ғаройиб ҳикоялари» асари Хитойда Пу Сунглинг ҳаётлик давридаёқ машҳур эди¹¹. Ушбу асар қўлёзмалари муаллиф вафотидан 50 йилдан кейин нусхалар кўчирилиб, қўлма-қўл бўлиб кетди, асар халқ киссахонлари томонидан айtilди. Унинг биринчи расмий босма нашри 1766 йилга келибгина пайдо бўлди. Жэн Лисян, Жоу Цзихэ ва У Инси қўлёзмаларига асосланган бу нашр ташаббускорлари Янь Жоу Фу, Жао Чигао ва Бао Тинбо (1728-1814) эдилар. 431 ҳикоядан таркиб топган, изоҳлар ва луғатлар билан босмадан чиққан, «Qing keling» китоб дўкони номи билан машҳур бўлган бу китоб кейинги нашрларга асос бўлди. Бу нашрлар эса маньчжур, япон, инглиз, француз, немис, итальян, чех ва рус тилларига қилинган таржималар учун аслият ролини ўйнади. Кенг китобхонлар оммаси Хитойда Пу Сунглинг шеърлари, драматик ва дидактик асарлари билан асарлар тўпламининг биринчи наشري босилиб чиққанидан кейин 1936 йилдагина танишишга муваффақ бўлдилар. 1948 йили Сифэн туманида «Liao Zhai zhiyi»нинг муаллиф дастхати топилди. Тўпламнинг деярли ярми (237 ҳикоя) ва уч сўзбошидан ташкил топган бу қўлёзманинг факсимиль наشري 1955 йилда босилиб чиқди.

Пу Сунглинг новеллаларининг ғоявий хусусиятлари ва сюжет тизими. Чинг сулоласининг Кан-Ши (1662-1722), Юн-Жэнг (1723-1735) ва Чян Лунг (1736-1795) сингари императорлари «Wen zi yu» (адиблар устидан олиб борилган суд жараёни) деб аталувчи тадбир воситасида мамлакатда қисман «тартиб» ўрнатишга муваффақ бўлдилар, асарлари ёки бир неча иероглифлари билан манжурларга қарши чиқишга журъат этган бир қатор шоир, олим ва ёзувчилар, жумладан, Жин Шэнг Тан, Ванг Шир Жэн (1634-1711), Сюй Шу Гу ва бошқалар қатл этилди¹². 1774 йилдан 1782 йилгача Хитойда ўттиз минг номдан ортиқ китобнинг кулини кўкка совурган 24 гулхан ташкил этилди. Шафқатсиз цензура жорий қилинди, чоп этилган китоблар текширувдан ўтказилди, кўпчилиги қайта ишланди, бир қисми эса таъқиқланди. Улар жумласида “Уч подшоҳлик”, “Қизил кўшқда кўринган туш”, “Ғарбга саёҳат”, “Дарё ўзанлари” ва бошқалар бор эди.

Пу Сунглинг ҳақидаги маълумотлар камлигини ҳам ҳукуматга номақбул бўлган адибга нисбатан «индамаслик фитнаси» оқибати деб ҳисоблаш мумкин. Зеро, адиб ҳикояларининг довури дунёга кетган бўлса-да, тўплам босилиб чиққанидан кейин ташкил этилган манжур император кутубхонасидан ҳам,

унинг каталог ва рўйхатларидан ҳам жой ололмади. Шу боис Пу Сунглинг асарларини шартли равишда чоп этилган «расмий» ва халқ орасидагина сақланиб қолган, «қора рўйхатдаги асарлар» деб ҳам номланган ҳамда чоп этилмаган «но-расмий» асарларга ажратиш мақсадга мувофиқдир.

Минг сулоласи даврида хитой адабиётида турғунлик майдонга келган бўлса-да, таназзулга маҳкум бу адабиёт ичида халқ оммасидан ажралмаган адабиёт ҳам ривожланишда давом этди. Айниқса, бадий наср – ҳикоя, қисса, роман алоҳида аҳамият касб эта бошлади. Бадий наср соҳасида «Jin gu qi guan» («Замонавий ва қадимги ғаройиб қиссалар»)га ўхшаган йирик адабий ёдгорликлар пайдо бўлди ҳамда хитой адабиётида новелла жанри Пу Сунглиннинг «Ляо Жайнинг ғаройиботлар ҳақидаги ҳикоялари» дунёга келиши билан ўз тақомилини топди.

1962 йили хитой олими Ян Жэньхай муаллиф дастхатини топиб, «Qing keling» китоб дўкони наشريдагига қараганда 70 та ҳикоя кўп бўлган «Ляо Жай-жи» уч томлигини шарҳ ва изоҳлар билан нашр эттирди. Сўнг «Qing keling» китоб дўкониинг 1766 йил наشري ва муаллиф қўлёзмасидаги бир қатор новеллаларининг матнини тузиш устида иш олиб борди.

Давлат арбоблари жазманларининг номлари тилга олинган ёки хитой халқининг қаҳрамонона кураши, босқинчиларнинг ваҳшийликларига имо-ишора тарзида бўлса-да, акс эттирилган «Хабарчи шайтонлар», «Кичик тобутлар», «Жан оиласига мансуб аёл», «Ғалаёнлар пайтидаги айрилиқ»¹³ ва бошқа ҳикоялар эса тўпламдан умуман чиқариб ташланган эди. Аслида, манжурларга қарши кайфият цензура маъқуллаган кўпчилик ҳикояларда ҳам мавжуд бўлиб, улардаги махфий маънони цензорлар назардан қочирган ёхуд тушуна олмаган, бу эса Пу Сунглинг юксак маҳорат билан қўллаган «эзоп тили»нинг шарофати эди.

«Ляо Жайнинг ғаройиб ҳикоялари» тўпламининг таркиби ва тузилиши. «Ляо Жайнинг ғаройиб ҳикоялари» тадқиқотчилари сюжетлар такроридан фойдаланиб, бу ҳикояларни муайян туркумларга ажратадилар¹⁴. Тадқиқотчиларнинг фикрича, тўплам такрорланиш тамойилига асосий ташкил этувчи «қонун» ҳисобланадиган «бици»нинг классик тамойиллари асосида тартиб берилган. Пу Сунглинг асарларини мавзу жиҳатдан турли сюжет тўқнашувларида юзага келадиган бир қанча вариантларга ажратиш мумкин. Суд тизими мавзусида «ер юзидаги ҳаёт – адолатсиз, унда ҳалол иш кўрадиган маъмурлар ҳам, сотиб олинмайдиган ҳакамлар ҳам йўқ» деган фикр устивор. Ҳакам, маъмур адолатли ҳукм чиқарганлиги ҳақидаги асарлар аҳён-аҳён учрашининг боиси ҳам шунда.

¹³ Мазкур ҳикоялар Пу Сунглингнинг 1997–1998 йилларида нашр қилинган уч жилддан иборат тўлиқ асарлар тўпламига киритилган.

¹⁴ В. Эберхардт сюжетларни буддавийлик танқиди, маъмурлар табақаси танқиди, имтиҳонлар тизими танқиди, адлия органлари танқиди, маньчжур (шу жумладан, хитой) аристократияси танқиди сингари туркумларга ажратса, хитой тадқиқотчилари тўплам мавзусини муҳаббат ҳақидаги, ҳукмрон синф ҳажвиёти, маъмурлар танқиди, имтиҳонлар тизими танқиди ва маньчжурларга қарши кайфиятни ифодаловчи новеллалар тарзидаги беш туркумга ажратиб тасниф қиладилар; П. Устин бунга таълим тизими танқиди мавзусини қўшади; В. Алексеев ва О. Фишман Хитойдаги ҳақ-ҳуқуқлар ва урф-одатлар танқидини ҳам қўшиш керак, деб ҳисоблайдилар.

¹¹ Муаллиф сўзбошиси ушбу асарнинг 1679 йилда тугалланганлигини тасдиқлайди. Қаранг: Хитой адабиёти. 4-жилд. – Пекин, 1994, 254-бет; Рифтин Б.Л. Китайская проза / История всемирной литературы. Т. IV. Раздел IX. Вып. 8. Гл. I. – М., 1973.

¹² Қаранг: Семенов В.И. Эволюция китайского романа. – М.: Наука, 1970. – С. 19.

Тўпلامда конфуциан имтиҳон тизими¹⁵ танқиди ҳам алоҳида ўрин тутати¹⁶. Бундай новеллаларда давлат имтиҳонига кираётганларнинг ҳаяжон ва умидлари ёрқин бўёқларда тасвирланса, «ўртағиёни даҳодан фарқлай олмайдиған» имтиҳон олувчилар кескин танқид қилинади. Роҳиблар образи тасвирланган асарларни эса иримчилик, даосизм ва буддавийлик танқиди деб аташ мумкин. Роҳиблар адиб тасвирида, бузуқ кишилар, қиморбозлар. У ҳар учала пантеон (буддавийлик, конфуцианлик, даосизм) худоларини аёвсиз фош этади. Пу Сунглиннинг севги мавзuidaги новеллалари орасида инсонлараро севгига бағишланганлари 200 га яқин бўлса, инсоннинг сеҳргар тулки ёки ўлган қиз руҳи билан яқинлиги ҳолати кўп учрайди. Олижаноб қароқчилар ҳақидаги новеллалар туркумида эса қаҳрамонлар, кўпинча, реал тарихий воқеалар фонида ҳаракат қиладилар. Ёзувчи уларни «исёнчилар», «қўзғолончилар», «қароқчилар» деб атаса-да, бирорта новеллада уларнинг оддий одамни тунагани ёки ўлдиргани учратилмайди.

«Ғаройиб ҳикоялар»да персонажлар жиҳатидан ўхшаш новеллалар бир туркуми ташкил этишидан ташқари ушбу хусусий ҳодиса умумтипологияк моҳият ҳам касб этади. Бу ҳол хотима деб аталмиш қисмларда қиссадан ҳисса чиқарилиши, яъни муаллифнинг воқеликка нисбатан муносабати берилишида акс этади. Бинобарин, 494 «Ғаройиб новелла»дан ўқувчига бевосита мурожаат тарзида ёзилган хотималар 201 та (40%) бўлиб, 293 хотимасиз новелладан 151 таси новелладан кўра латифа ва, ҳатто, қайдларни эслатишини эътиборга олсак, бу миқдор ортиқ экани аён бўлади. Адиб хотималари Пу Сунглин ўз новеллалари гоёвий мазмунига бефарқ қарамаганини тасдиқлайди. Новеллалардаги персонажлар ижтимоий воқеликка бориб тақалади. Уларда инсоннинг жамиятдаги ўрни, аъмоли, одатлари, табияти, тақдирининг айна аҳволга боғлиқ экани алоҳида таъкидланади, империя тузумининг ижтимоий тенгсизлик, мансабни суъистеъмол қилиш, порахўрлик, таълим ва давлат имтиҳонлари тизими каби турли салбий жиҳатлари кескин танқид остига олинган.

Иккинчи боб «Пу Сунглин новеллаларининг манбалари» деб номланган.

Мутахассисларнинг эътироф этишларича, хитой насри назмдан кейин пайдо бўлган. Қадим хитой беллетристикаси тарихий ҳасби ҳоллардан, фалсафий суҳбатлардан, рамзий ҳикояларда турли мўъжизаларни, ғалати ҳодисаларни тасвирлашдан, маиший ва тарихий латифалардан, эртақ, афсона ва ривоятлар асосида юзага келган.

¹⁵ Давлат имтиҳонлари орқали амалдорлик лавозимларига тайинлаш тизими Хитойда Хан императори У Ди (мил.авв.140–87 йилларда ҳукмронлик қилган) даврида вужудга келган. Танг императори ТайЗунг (милоднинг 627–649 йиллари тахтда ўтирган) даврига келиб бу тизим яна ҳам такомиллаштирилиб, расмий тус олди. Хитой тилида бу тизим «Кэжю» деб аталади, ўзбекча «илм асосида мартабага эришиш» деган маънони билдиради. Танг сулоласидан бошлаб, яъни VI асрдан бошлаб давлат имтиҳонлари орқали лавозимга эга бўлиш учун барча ижтимоий табақадаги, ўзларини амалдор бўлишга лойиқ деб ҳисоблаган ёш йигитлар қатнашиш ҳуқуқига эга бўлганлар. «Кэжю» Хитойда XX аср бошида бекор қилинган.

¹⁶ Бу мавзу маъносини В.М. Алексеев адибнинг таржимаи ҳолига, унинг бир умр давом этган имтиҳонлардаги муваффақиятсизликларига боғлаб талқин қиладди.

Ўрта аср хитой филологлари тилида «чуанчи», яъни «сеҳрли нарсалар ҳақида ҳикоя қилиш» деб аталадиган қадимий новелланавислик ҳамда унинг силсиласида Пу Сунглин ижодининг пайдо бўлишига ўзидан олдинги наср ривож кулай шароит яратганлиги маълум.

Сужанг матнларининг ёзувчилар ижодига, хусусан Пу Сунглин ижодига ҳам таъсир кўрсатгани шубҳасиз. Унинг, айниқса, Сун даври (X–XIII)да ровийликни касб қилиб олган шошудилар ижодига таъсири катта бўлди. Улар «байхуадаги ҳикоя» ёки «оммабоп ҳикоя» деб аталмиш халқ ҳикояси жанрини яратдилар. Эл орасида *жянг ши* ва *шяошо* ровийлари айниқса машҳур эди. Жанг ши ровийлари хитой халқининг ўтмиши, афсонавий жанглари, машҳур қўмондонлар ҳақидаги ҳикоялар ижрочилари бўлса, шяошо ровийлари ижодида ишқий ва фантастик қиссалар, олижаноб шаҳзодалар, суд можаролари ҳақидаги ҳикоялар етакчи ўрин тутати. Сунг даври ровийлари ҳикоялари матнлари ҳам сақланиб қолган. Уларни хуабэн, яъни «ҳикоя учун асос» деб аташган¹⁷. Сунг хуабэнларининг хитой адабиётини демократлаштиришдаги хизмати катта¹⁸. Бир қатор адиблар ўз асарларини хуабэнларга тақлидан яратганлар. Хуабэн услубида ҳикоя ёзиш, айниқса, Мин сулоласи (1368–1644 йиллар) ҳукмронлиги охирида кенг оммалашди ва алоҳида тўпلامлар ҳолида нашр этилди. Улар халқ тилида ёзилган ва юксак бадиий маҳорати билан ажралиб турган ёзма адабиёт сифатида майдонга чиқди.

Ўрта аср хитой новелласининг тадрижий шаклланиши ва Пу Сунглин ижоди. Мўъжизавий (тотем, ҳайвон) хотинлар, баъзида эса никоҳ таъқиқини бузганлари учун йўқолиб қолган ва кўп синовлардан сўнг қайтиб келган эрлар ҳақидаги ҳақиқий архаик сюжетлар кузатилади. Бу сюжетнинг архаиклиги бизон-хотинга, тулки-хотинга, илон-хотинга, игна-хотинга уйланиш, уларнинг ишлаб чиқариш қудратидан маҳсулот тайёрлаш бекаси сифатида фойдаланишда намоён бўлади. Уйланиш бу ерда, кўпгина сеҳрли эртақларда бўлганидек, мақсад эмас, воситадир¹⁹. III–VI асрлар хитой ҳикояларида бундай «бека»ларнинг бир муддат хотин қиёфаларини яшириб юришлари намоён бўлади. Жумладан, Ган Баонинг «Рухлар ҳақида қайдлар тўплами»да қуш-хотин ҳақида ҳикоя мавжуд. Жаҳон фольклорида жуда кенг тарқалган ушбу мотивда «Эртақ фольклорининг Аарне тизими бўйича кўрсаткичи»²⁰дан фойдаланиш ва (Aath № 0313 индекси) «Оққуш қизга уйланиш» белгисини бериш мақсадга мувофиқдир.

¹⁷ Хуабэн ижроидан ёзиб олинган ёки ижрода фойдаланилган матн ҳисобланиб, одатда, ровийнинг ўзи ёзган ёки халқ шеърятидан олинган ши ёхуд чи шеърлари билан пардозланади. Бироқ, бянвэнларда шеърлар баъзан насрий матндан ҳам кўпроқ ўрин эгалласа, хуабэнларда уларнинг миқдори камроқдир. Бундан ташқари бянвэнларнинг шеърли қисми насрий матини такрорласа, хуабэнларда шеърлар ҳикоя мазмунига табиий тарзда бирикиб кетади; табиат гўзалликлари, инсон фазилатлари, аёллик жозибаларини тасвирлашда, шунингдек, ҳикояда баён этилган фикр хулосаси сифатида келтирилади. Пу Сунглин асарларидаги изох ва хулосаларни ҳам шу анъана давоми деб баҳолаш мумкин.

¹⁸ Қаранг: В.М. Алексеев. К демократизации старинной китайской литературы / Сборник в честь академика С.Ф. Ольденбурга. – Л., 1934. – С. 40–42.

¹⁹ Қаранг: Е.М. Мелетинский. Герой волшебной сказки. – М., 1958; Е.М. Мелетинский. Введение в историческую поэтику эпоса и романа. – М.: Наука, 1986. – С. 57–58.

²⁰ Андреев Н.П. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне. – Л., 1929.

Тотем хотин ҳақида тасаввур, яъни маъбуда-хотин, сеҳргар хотиннинг янги тури майдонга келиши билан муқаддас, самовий хотин тимсоли пайдо бўлади. Биринчи ҳолатда, қаҳрамон ҳайвон-хотинга айёрлик билан (патини, терисини ўғирлаб) эришса, иккинчи ҳолатда муқаддас хотиннинг ўзи қаҳрамон олдига келади. Бироқ, никоҳ таъқиқини бузиш мотиви сақланиб қолади, бинобарин, самовий қизнинг сеҳрли совға бериши ҳам ўз кучида қолади. Дарвоқе, бундай хотин (маъбуда, руҳ, мархума) қаҳрамонга фарзанд туғиб бермайди, балки шунчаки йўқ бўлиб кетади, ғойиб бўлади.

Бу давр ҳикоялари орасида, одатда, қабри тўнаб кетишда айбланиш билан бирга келадиган, кўмилган нарсаларни сотиш мотиви ҳам мавжуд. Шундай қилиб, эртақ мисолида қатъий шаклланган ҳамда намуна сифатида хитой насрининг қиссавий шакллари, хусусан, Пу Сунглинг сеҳрли новеллаларида қўлланган ўзига хос сюжет ясаиши қонуният, барқарор сюжет композицияси пайдо бўлди.

Сунг даврида новелла жанрининг ривожланиши ва унинг ўзига хос хусусиятлари (960-1279 йиллар). Чуанчи новеллалари Танг давридаёқ ёзма нутқнинг алоҳида ривоя шакли сифатида танилган эди. Бу жанрнинг меросий аломатларидан айримлари XIV–XVII асрлар сеҳрли новелласида ҳикоянинг классик тури сифатида ўз тақомилига эришди.

Персонажлар муайян гуруҳи ва сюжет турларига кўра барқарор услуб касб этиши нуқтаи назаридан ушбу жанрда сеҳргар қизга уйланиш сюжети трансформациясини кузатиш мақсадга мувофиқдир. Сеҳрли новеллада энг тараққий этган ишқий мавзу аввалига қаҳрамон тотем-хотин (ҳайвон-хотин)га, кейин эса, сеҳргар қизга уйланиш мотиви тарзида намоён бўлган. Бундай сеҳргар қиз образи жуда машҳур – у ҳам эрига кўмаклашади, ҳам ҳалокат ва бахтсизлик келтиради. Унинг жодугарлиги қора кийимлар, индамас хизматкорлар, гарбдан келиш сингарилар мисолида доимо таъкидлаб турилади. Асарда янги персонаж – гарбдан келган савдогар ҳам пайдо бўлади. Бу давр новеллаларида фольклор билан маиший хусусиятларнинг чамбарчас боғлиқлиги кузатилади. III–VI аср новеллаларида ҳикоя шу воқеа билан тугар эди. Бироқ, XI асрда новелла баёни кенгайиб, қаҳрамонлар характеристикаси янада мураккабланиши – жодугар-тулки башорат қилишни, даволашни билади, одамларга бойиш ёки қашшоқликдан сақланиш йўллари ўргатади. Унинг хусусиятлари сеҳргарлар ва жодугар табиати ҳақидаги халқ тасаввуридан келиб чиқади ҳамда фольклор мотивлари ва маиший усуллар бирлашиб, турмуш воқеликлари, мўъжизалар ва ғайритабиийлик чамбарчас боғланиб кетган ўзига хос оламни ташкил қилади.

Тан ҳикояси «чуанъчи», яъни «ғаройиботлар ҳақида қисса» номини Пэй Синг тўплами туфайли олган, жанр асосчиси новеллаларига атрофлича тўхталиш мақсадга мувофиқ. Пэй Синг новеллаларида сеҳргар хотин ҳақидаги мотив машҳурдир. Чунки, улар фавқулодда фольклорона характерда бўлиб, уларда ҳатто III–IV асрлар новелласида учрайдиган ҳайвон-хотин образи ҳам бор.

«Пэй Ханг» номли ҳикояда никоҳ синовлари ва сеҳргар хотин ҳақидаги мотив қўлланади. Адиб дастлаб ёйиқ сюжетнинг хилма-хил бошланишига эришади, кейин эса ҳикоя одатдаги тартиб асосида ривожланиб боради. Сюжет, гарчи, анъанавий бўлса-да, бу ўринда бизни асосан деталлар қизиқтиради. Воқеа кўп-

рик ёқасида рўй бериши бежиз эмас. Кўприк – ўзга олам билан чегара ҳудуди, кампир, сув, ёшартиргич гиёҳ, нефрит тошдан ўғир ва ўғир даста²¹ деталлари ҳам бежиз киритилмаган. Танг новеллаларининг фольклор сюжети таҳлилидан ҳам чуанчи сеҳргар қизга уйланиш мотивини бир қанча вариантларда намоён этиши кўзга ташланади. Пэй Синг асарлари мисолида ахлоқ-одоб борасида идеал адабий қаҳрамон вужудга кела бошлайди. Муҳими эса, тасвир объекти – сеҳргар қиз модели марҳуманинг руҳига, тулки-қизга айланади ёки умрибоқий бўлиб қолади ва бу ҳолат ҳикоянинг адабий дунёси тизимини ўзгартириб юборади.

Новеллаларда сеҳргар қизга уйланиш мотиви ва унинг трансформацияси. Хитой адабиётининг янги босқичида ривоят асоси кенгайди, илк бор табиат тасвири, инсон қиёфаси чизгилари пайдо бўлди ва фантастика ҳаётга яқинлашди, ишқий мавзу етакчига айланди. Сунг даври новелласидаги анъанавий жиҳатлар Лю Фу тўпламидаги «Яшил дарвозадаги олий тафаккур» новелласида янги бир кўринишда акс этди. Ушбу тўпланда, аслида, жодугар-тулкидан бошқа аёл образи йўқ. Сунг насрида, тулки-қиз комил гўзаллик соҳибаси, одамлардан ғалати фарқлари мавжуд аёл сифатида гавдалантирилади ҳамда бу фарқлар хусниҳатнинг ўта чиройилиги ёки аёлларга тааллуқли оддийгина юмушнинг уддасидан чиқа олмаслик тарзида намоён бўлади. Бинобарин, танг қаҳрамонидан фарқли ўлароқ, сунг новелласи қаҳрамони нисбатан «ҳаракатчан». Адиби қаҳрамоннинг ички, руҳий ҳолати қизиқтира бошлайди, бироқ булар ҳали баёндан иборат бўлиб, қаҳрамон ички оламини намоён этувчи баъзи ифодаларда акс этади.

Новеллалар тузилишига кўра бир хил бўлса-да, ягона сюжетли эмас. Муаллифлар анъанавий деталларни янгилаш билан бирга асарга янги маъно бахш этишга ҳам ҳаракат қилдилар. Новелланинг мазмуни, ғоявий хусусиятлари хос бўлиб, уларда сюжет ривож ва трансформацияси III–VI асрлар мифологик материалининг бадий тизимга айланиш механизминини кузатиш мумкин. Сеҳргар хотин тўғрисидаги ҳикоялар шу сюжетта бириктирилган, формулавий такрорда ифодалаш мумкин бўлган мазмундаги сюжет қолипини юзга келтирди. Жумладан, мифологик унсурнинг сюжет деталига айланиш жараёнини сеҳргар қиз образи эволюциясида кузатиш мумкин. Вақт ўтиши билан қиз тимсоли ривожлана бориб, ташқи кўриниши, сеҳргарлиги, башорат қилиши, даволаши сингари алоҳида қисмларга ажралди ҳамда бу унсурлар сюжет тўқимасида барқарорлашди. Шундан келиб чиққан ҳолда сюжет ривожланиши ҳам турли вазиятларда қизнинг пайдо бўлиши ва қаҳрамоннинг муқофотланиши сингари муайян кетма-кетликда амалга ошганини кузатиш мумкин.

Сеҳргар хотин (қиз) образини ташкил этувчи баъзи унсурлар ривож айрим архаик элементларнинг алмаштирилишида акс этади. Қизнинг сеҳрли совғасидан мақсад моддий бойликка эришиш эди. Эртақда бу мотив ўзининг дастлабки кўринишида сақланади. Қиздан таралаётган муаттар ҳид ёки жодугар аёлниги ғайритабиий гўзаллиги шулар жумласидан. Шундай қилиб, асосида сеҳргар қизга уйланиш мотиви ётган новелла ишқ мавзусидаги ҳикоя даражасигача ўсиб

²¹ Нефритдан қилинган ўғир ва ўғир даста никоҳ муносабатлари рамзи ҳисобланади, бу рамзни Пу Сунглин «Жяонян ва унинг жазмани» новелласида қўллаган.

етди ва XVII асрга келиб, сеҳрли новелланинг типологик ва эстетик мезонлари шаклланди. Пу Сунглинг эса бу жанрга ўзига хос тугаллик бағишлади.

Учинчи боб «Пу Сунглинг сеҳрли новеллаларининг тузилиши ва ба-
днийати» деб номланган.

Пу Сунглинг новеллаларида ғайритабиийлик унсuri. Адиб новеллаларининг тузилиши, таркибий қисмлари, персонажлар силсиласининг классик чизгиларини белгиловчи янги тусдаги сюжет варианты заифлашган. Пу Сунглинг сеҳрли новеллаларида анъанавий белгилардан ҳисобланмиш фантастика устуворлик қилса-да, янги – зўравонликка асосланган оламда инсон тақдири мавзуси ҳам майдонга келди. Ғайриоддийлик, ҳайратомуз воқеалар баёни Пу Сунглинг ҳикояларининг асосини ташкил этади, ёзувчининг ғайритабиий ҳодисалар хусусидаги ҳикоялари («Тулки афсунлари») ²² дагина эмас, балки ғайритабиий персонажлар қатнашмайдиганларида ҳам мавжуддир.

Пу Сунглинг жаҳон фольклорида маълум ва машҳур мотивлардан ҳам унумли фойдаланган. Жумладан, «Ўлмас Су» ²³ новелласида «мўъжизавий ҳомила» мотиви учрайди. Қиз йўсин қоплаган улкан тош устида кир ювиб ўтириб, уйга қайтгач, ҳомиладор бўлиб қолганини сезади. Бир қатор новеллаларда эса ўзга оламда қўлга киритилган олтиннинг бу дунёда ахлатга айланиб қолиши ёхуд «Осмондан тушган пуллар» ²⁴ новелласида бўлганидек, олтин ва қумушларни ғайритабиий мавжудотдан ҳам олиш мумкинлиги сингари кенг тарқалган мотивларни учратиш мумкин.

Пу Сунглинг асарларининг яна бир жиҳати – макон ва замон чегараларининг олиб ташланганидир. Жумладан, сеҳргар тулки талабани ўзи билан дўстлар зиёфатига олиб кетади ва бир неча дақиқада улар минг ли ²⁵ масофани босиб ўтадилар («Хэцзян талабаси») ²⁶; Сеҳргар тулки ўзини хафа қилган талабани судраб, осмони фалакка олиб чиқади ва ерга ташлаб юборади, у уйдан 400 ли узоқликда ўзига келади («Чжэдунлик талаба») ²⁷. «Тулки афсунлари» тўпламидаги деярли барча новеллалар айни бир сюжетни акс эттиради: инсон ғайритабиий кучга дуч келади; учрашувнинг қандай вазиятда юз берганлиги, инсон учун оқибатлари ва, асосийси, бу вазиятда, инсон ўзини қандай тутиши – бош сюжетдан келиб чиққан янги вариантлардир.

Сеҳргарлар, одатда, тулкилар, илонлар, марҳумлар бўлиб, хитойларда уларнинг хизматкорлари ҳам бўлади («Кулгили Йин Нин») ²⁸, улар аёл қиёфасига киради («Тўртинчи Ху») ²⁹, Тулки қизини узатади («Жодугар Лян Шян»). Улар севиб қоладилар, садоқатли бўладилар, бироқ охир-оқибатда кулфат келтирадилар. Одамнинг от, қурбақа, қўй, ўрдак, қайин, урчуқ ва бошқа нарсаларга айланиб қолиши ҳолати кўп учрайдиган ўзбек, рус, араб фольклоридан фарқли

ўларок, хитой эртақ ва новеллаларида сеҳр-жоду оқибатида қиёфаси ўзгарганлар ўз ҳолига қайтмасликлари билан ажралиб турадилар.

Бир қатор ҳикояларда халқнинг ғайритабиий кучлар ҳақидаги тасаввури акс этса, баъзан хитой ақидаларининг унсurlари ҳам намоён бўлади. Бундай ҳолларда гўё филолог-этнограф Пу Сунглинг ҳикоянавис Пу Сунглингдан устун келаётгандек таассурот қолдиради. Бу элементлар муайян тизимга жамланса, қадимги хитой диний тасаввурлари йиғиндиси эканлиги маълум бўлади. Жумладан, «Сеҳргар роҳиблар» тўпламидаги кўпгина ҳикоялар «тирик-ўлик» муқобил ҳолатига асосланганлиги ўликлар руҳи тўғрисида барқарор тасаввур ҳосил қилиш имкониятини яратади. Қадимги хитойларнинг ирим-сиримлари ва ақидаларининг унсurlари эса Пу Сунглингни халқ ақидалари ва диний тизимнинг асл хитойча, халқчил ҳамда ўзга муҳитлардан кириб келмаган қисми қизиқтирган, деган ҳулосага келиш имконини беради. Унинг ҳикояларида худоларнинг вакиллари деярли учрамаслиги ҳам мумкин. Келтирилган мисоллар халқ ақидаларининг барқарорлигидан далолат беради. Бинобарин, сеҳргар хотинга уйланиш мотиви асос бўлиб хизмат қилган новеллаларда архаик тасаввурларнинг қолдиқлари Пу Сунглинг ижодида ёрқин талқинини тошган. Ишқий можароларнинг бир хил бўлиб қолишига олиб келган. Назаримизда, ёзувчи сюжетнинг барқарор ўзаги, асосини ўзгартириб бўлмайдиган нарсалар деб ҳисоблаган.

Пу Сунглинг новеллаларининг сюжет тараққиёти. Пу Сунглинг адабиётда мавжуд сюжетларни қайта ишлаган, бир неча мотивни бирлаштирган, чуанчи новеллаларининг янги баён тизимини яратган бўлса-да ³⁰, булар бор-йўғи ташқи ўхшашлик, холос. Чунки, ҳар бир муаллиф одатдаги композицион «синч»ларни ўзининг янги мазмуни билан тўлдиради, қандайдир янги нарсаларни қўшади. Ва, муҳими, бугунги кунда нуқсон сифатида қабул қилинган «тақлид» қадимги ва ўрта асрларда мутлақо ўзгача илдишлари ва руҳига эга бўлган. Бинобарин, Пу Сунглинг ҳам анъанавий сюжетдан фойдаланар экан, қаҳрамон хатти-ҳаракатини келтириб чиқарган сабаблар ва новелла умумий муқаддимасига алоҳида эътибор беради. Маълум сюжетларнинг бу турдаги контоминациясига «Кузги ой» ҳикояси мисол бўлиши мумкин. Ҳикоя Танг ҳикояларининг бир неча китобий сюжетлари ҳамда бир неча фольклор мотивлари қайта ишланиши ва бирлаштирилиши асосида юзага келган. Бу ерда «бўш тобут»ни ҳам, «у дунёдан» қайтиб келишни ҳам, сеҳргар қиз, унинг совғаси, ер ости оламига саёҳат, қайта тирилиш ҳақидаги даос тасаввурларини, ўнгидан келган туш, сеҳрли афсунни ҳам учратамиз.

Пу Сунглинг новеллаларининг композицияси пухта-пишиқлиги, тугаллиги билан ҳам эътиборга лойиқ. Одатда, ҳар бир эпизод бир хил миқдордаги «сюжет силжишлари» билан тугайди. Бунда «сюжет силжиши» воқелик ривожига таъсир этиш-этмаслигининг аҳамияти йўқ. Жумладан, Хун Юй қатнашган эпизодлар ҳажман бир хил бўлиб, ҳикоя боши ва охирини боғлаб туради. Буни

²² Pu Songling. Quanji, sance. Xuelin chubanshi. – Shanghai, 1998 nian. Dierce, 236 ye.

²³ Pu Songlingji. Quan erse. Shanghai guji chubanshi. – Shanghai, 1986 nian. Diyece, 371 ye.

²⁴ Махмудхўжаев М., Зиямухамедов Ж. Ляожай ривоятлари. 1-қисм. – Т., 2003. – Б.8.

²⁵ Ли – ўлчов бирлиги (1 ли – 500 метрга тенг).

²⁶ Pu Songling. Quanji, sance. Xuelin chubanshi. – Shanghai, 1998 nian. Dierce, 410 ye.

²⁷ Pu Songling. Quanji, sance. Xuelin chubanshi. – Shanghai, 1998 nian. Disance, 183 ye.

²⁸ Махмудхўжаев М., Зиямухамедов Ж. Ляожай ривоятлари. 2-қисм. – Т., 2003. – Б.77.

²⁹ Pu Songlingji. Shanghai guji chubanshi. – Shanghai, 1986 nian. Dierce, 326 ye.

³⁰ «Ўрта асрлар ёзувчиси сюжетлар кашф этмаган, у асарини гўё фақат қайта баён этгандек яратган ва бир вақтлардаги мотивларни бирлаштирган» каби қарашлар акс этган манбаларга қаранг: Грифцев Б.А. Теория романа. – М., 1972; Яна: Рифтин Б.Л. Типология и взаимосвязи средневековых литератур / Типологии и взаимосвязи средневековых литератур Востока и Запада. – М., 1974. – С. 32-35.

адибнинг сеvimли композицион усули десак ҳам бўлади. Шундай қилиб, ҳикоя жараёнида персонаж ҳамда воқеа вақтининг алмашинуви эпизод алмашинуви сифатида хизмат қилади. Бундан ташқари Пу Сунглинг новеллаларида воқеа замонда ҳам, маконда ҳам кенгайиб боради. Баъзи новеллаларнинг макон чегараси реал жўрофий ҳудуд билан мувофиқ келади, масалан: «Цзянси вилоятлик Мин Лун-тань бир вақт йўл-йўлакай Пекинга бориб қолибди» («Нақшли девор»); «Ҳикоя қилишларича, Шаньдун вилоятининг Ляо тоғларида...» («Ляо тоғлик даос»); «Веньдэнь туманлик талаба Жоу» («Ченнинг авлиёга айланиши»); «Цзюй Яо-шу Цинчжоуда яшар эди» («Цзюй яо-шулик Даос»); «Фуцзянь вилоятлик иккинчи даражали номзод Цзэнь пойтахтнинг «Ёш сарой»ида зафар қучди» («Шовла пишгунча»). Вақт қамрови ноаниқ мазмундаги «кунлардан бир кун», «бир маҳал», «икки йилдан сўнг»лардан ташқари тарихий вақтга у қадар мувофиқ келавермаслиги эса ёзувчи ижод қилган давр цензура шароитлари билан боғлиқ бўлса керак.

Пу Сунглинг новеллаларида фантастик майдон ҳам мавжуд. У ўзгача замон ўлчамлари хос бўлган афсонавий мотивлар асосига қурилган. Реал оламдан фантастик оламга ўтиш, одатда, объектив вақт ривожини бузилиши билан ҳамқадам бўлиб, қаҳрамоннинг ўзга оламга ўтиши бир зумда рўй беради. «Ляо Жайнинг ғаройиб ҳикоялари» ягона мавзу, сюжет тузилиши ёхуд персонажлари билан ўзаро боғланган қисмлардан ташкил топувчи бир бутун бадиий тизимлигини тасдиқлайди.

Пу Сунглинг новеллалари қаҳрамонлари ва улар тасвирланган муҳит. Пу Сунглингнинг сеҳрли новеллалари эртақ ё ҳаётининг, ёзма фольклор асарларига алоқадорлиги ғайритабиий материалнинг ўзига хослиги ҳамда сюжетнинг архаик фольклор тасаввурларига бориб тақаладиган коллизияси билан ҳам характерлидир. Х аср новелласи бир эпизодлилик ва персонажлар бир хиллигини қисман бартараф этиб, новелла оламига ўз замонаси одамлари ва муҳитини — билимдон соҳибжамол қизлар, ёш олимлар, вазирлар, қўмондонларни киритган эди. Пу Сунглинг бу борада янада олға борди. Унинг қаҳрамони умумлашма — оддий талаба ёки деҳқон эди. Шунингдек, сюжет чизгилари ва конфликт характери аёл қаҳрамонлар турига мувофиқ равишда юзага келади. Агар мархума пари қиз ёки самовий пари бўлса, воқеа сеҳрлар хотин ҳақидаги мотив доирасида ривожланади, қаҳрамон ерлик аёл бўлса, кўп ҳолларда новеллада хотинни ўғирлаб кетиш ва уни ахтариш мотивидан фойдаланилади.

Пу Сунглинг жанр стилистикаси ҳамда Танг ва Сунг ҳикоялари анъаналарини сақлаган ҳолдаги биноан новеллаларига қаҳрамонларнинг асрлар давомида пухта ишланиб, сайқалланган турини киритади. Бироқ, уларда ҳали персонажларни ажратиб турадиган портрет деталлари йўқ. Бизнингча, ёзувчи ижодида қаҳрамонлар тавсифи кўпроқ вазифавий характерга эга бўлиб, уларнинг ҳаракатларини асослашга хизмат қиладиган жиҳатларини алоҳида таъкидлайди. Унинг асарлари бош қаҳрамонлари орасида салбий персонажлар ҳам, комик ва сатирик персонажлар ҳам учрамайди. Сеҳрли новелла персонажи турғун бўлиб, унинг хатти-ҳаракати олдиндан белгиланган. Шу боис ҳам Пу Сунглинг сеҳрли новеллага персонажни руҳий тасвирлашнинг ўзгача тамойилларини жорий этади

ва қаҳрамон ҳаракатининг ҳақиқий, конкрет фондаги манзарасини намоён қилади. Унинг қаҳрамони бутун ҳикоя давомида турғун бўлса-да, сюжет ривожини давомидаги воқеалар уни ўзгартириб, у дунёга ўзгача нигоҳ билан қарайдиган бўлиб қолади. Шундай қилиб, ёзувчи баёнчилик анъанасини бузмасдан бир қолипдаги вазиятдан чиқишга эришди. Зеро, унинг қаҳрамони асосий ҳикоя доирасидан ташқарида — «хотима»да, янгича ҳолатда намоён бўлади. Унча хитой адабиётида қаҳрамонлар ҳаракатини бундай тасвирлаш усули маълум эмас эди. Пу Сунглинг, эҳтимол, бу билан қаҳрамони яшайдиган ва ҳаракатланадиган айри оламни яратиш ва у ҳақда ҳикоя қилиш борасида илк қадамни ташлагандир.

Қаҳрамонлар образининг барқарорлиги Пу Сунглингда кескинроқ акс этишининг ўзиёқ характери, феъл-атворини асослайдиган хусусиятдир. Адиб новеллаларининг адабий қаҳрамони ҳамиша алоҳида вазиятда яшайди ва ҳаракат қилади (танг ва сун новеллалари ҳамда фольклорда бу ҳамма вақт ҳам сезилавермайди). Ёзувчи бу вазиятни баъзида батафсил, баъзан эса айрим чизгилар билан тасвирлайди. Пу Сунглинг новеллаларидаги тасвир бирор мақсадга қаратилган ва муайян ягона вазифага бўйсундирилган. Ўрта асрлар эстетик анъаналари, ҳукмрон услуб ва қоидаларига мувофиқ, муаллиф ғайриоддий нарсаларга алоҳида эътибор беради. Пу Сунглинг тасвирий усуллари янги тамойиллари, айниқса, ўзга олам манзаралари тасвирида ёрқин намоён бўлади. Пу Сунглинг новеллаларида ўзга олам манзаралари ҳам халқ тасаввурлари билан чамбарчас боғлиқ. Ўзга оламлик хизматкор, хабарчи, посбон — қора ёки сариқ кийим кияди, кўйлакнинг яшиллиги руҳнинг эзгу ишлар қилувчилиги аломатидир. Ўзга олам мавжудотларини тасвирлаш учун ҳам ёзувчи реал нарсаларни танлайди. Шунинг учун, ўзга олам реал майда-чуйдалардан яратилгандек таассурот қолдиради. Чуанчи адабий анъаналари учун тасвирлашнинг бундай усули том маънодаги янгилик эди.

Пу Сунглинг новеллаларида инсон тасвири. Пу Сунглинг новеллаларида персонажлар портретлари катта жой эгаллайди. Бироқ, одамлар ихчам тасвирланган, асосийси эса, улар индивидуаллаштирилмаган бўлиб, кўпда ўзгармаган ҳолда бир новелладан иккинчисига ўтиб юраверади. Масалан: «мисли кўрилмаган соҳибжамол»; «шаҳарларга ғавғо солувчи ўн беш-ўн олти ёшлардаги қиз»; «унинг жамолидан мислсиз гўзаллик ёғилиб турар эди»; «ярқираб турган жозоба». Само аҳли ва оддий қизларни эса ёзувчи умумий иборалар билан тасвирлайди: «Кўзларнинг нозли нигоҳлари ақл бўлиб қуйиларди. Ингичка тол гўзаллик уйғотарди» («Сеҳрлар тулки»); «нозик қомат нозли жозоба ҳосил қиларди» («Сеҳрлар тулки»). Эркаklar портретлари янада ихчам бўлиб, нисбатан оз: «оппоқ юзли ва кичкинагина мўйловчали талаба»; «қарашса, олтмиш ёшлардан ошмаган, эгнига атлас тўн, оёғига қизил этик кийган эпчил йигитчалар елиб-югуриб юришибди»; «Хэшан Ти Кун Цинчжоуда икки мусофир роҳибни кўрганини гапириб берди: уларнинг қиёфаси қандайдир ғаройиб, замонга мос эмас, қулоқларига биттадан ҳалқа тақиб олишганди. Эгниларида сариқ кийим ва сочлари жингалак эди». Пу Сунглинг эркаklar қиёфасини тасвирлаганда ҳам бир хил сўз ва иборалар ишлатиб, умумлашма тасвирлардан фойдаланади, уларни мавжуд гўзаллик белги ва рамзлари орасидан танлаб олади.

Пу Сунглинг персонажларнинг эмоционал ҳолатига, ташқи кўринишига (қўл ҳаракатлари, мимикага) катта эътибор беради. Бу билан хафагарчилик, қайғу, ҳаяжон каби ҳиссиётларнинг ишончлироқ чиқиши таъминланади.

Қўл ҳаракати ва тана ҳолати орқали ифодаланувчи энг кўп учрайдиган кўрқув, ҳайрат, қувонч, хижолат сингари ҳиссиётлар Пу Сунглингда турлича шаклда намоён бўлади. Масалан, кўрқув – «Ху қаттиқ кўрқиб кетди, бир зумда ранги оппоқ оқарди»³¹; «Дяннинг кўрққанидан оғзи очилиб қолди»³². Кўнгил изтиробларининг энг батафсил ва нозик тасвири, дейиш мумкин бўлган ҳолатни «А Шю ва унинг қиёфодоши» новелласида учратамиз: «Дўконда учратган қизни севиб қолган Лю ўзини қўярга жой тополмади. У ўзи сотиб олган нарсалари – хушбўй рўмолча, қизартиргич, упаларини олиб, уларни яширин қутчасига қулфлаб қўйди ва ҳар сафар атрофида ҳеч ким бўлмаганда, эшикни беркитиб, у ёки бу нарсага қўл текказиш орзусида нафасини ютиб, уларнинг ҳар бирини қайта-қайта кўздан кечирав эди. Қиз у билан учрашув белгиллаганида, Лю севинчидан терисига сигмас эди. Узоқ ўйлаб, кейин қадамига эрк берди»³³. Пу Сунглингтача хитой адабиёти бунчалар батафсил, психологик ишончли тасвири ҳали кўрмаган, китобхон эса Люнинг ҳолатини ақалли ўзининг ҳаёт тажрибасидан «билиши» мумкин эди. Шундай қилиб, ёзувчи китобхонни гўё хаёлан ишонтиради ва ҳамдардликка чорлайди.

Пу Сунглинг сеҳрли новеллаларининг услубий хусусиятлари. Классик билимдан беҳабар китобхонга Пу Сунглинг новеллалари қийин тушунилиши табиий. Асарларда қочиримлар, атамалар, тасвирлар ва иқтибосларни шарҳларсиз тушуниш мушкул. Новеллалар «вэньянь»³⁴ адабий тилида ёзилган. Матнларни асл тилида тушуниш учун классик адиблар, тарихчилар, файласуфлар, шоирлардан келтирилган парчаларни ўқиш китобхондан яхшигина тайёргарлик ва билимдон бўлишни ҳам тақазо этади. Ўша даврда Хитойда ёзувчиларнинг баён услубига, тилига катта талаблар қўйилган эди. Я. Прушекнинг фикрича, Пу Сунглингнинг асосий мақсади асарларининг барчага маъқул бўлишидир. Чунки у вэньянь тилини жуда яхши билган, қадимий адабиёт билан яхши танишган, асарларида эса буни исботламоқчи эди. Бинобарин, Пу Сунглингнинг асосий маҳорати – нарса ва ҳодисаларни тасвирлаш учун унча ҳеч ким ишлатмаган, энг мураккаб адабий тилдан, иқтибослардан, адабий ишоралардан, поэтик образлардан фойдаланишида эди.

Пу Сунглинг новеллаларида насрий иқтибосларнинг кўплиги диққатни жалб қилади. Иқтибослар ёзувчи билимдонлиги ва ўқиган китобларининг миқёсидангина эмас, улар ёрдамида образ ва ғояларнинг янада кенгроқ миқёсга эришганидан ҳам дарак беради.

Пу Сунглинг асарларида ўзгармас шаклдаги, ўзига хос қолип, формулалар, новелладан новеллага ўтиб юрадиган - «муз ўрнига» ва «муздаги болта» - *совчи*,

«Гул дарахт» ва «тумандаги гуллар» - *сатанг аёл*, «яшил ўрмондан чиққан киши» - *қароқчи*, «яшил қулба» - *келиннинг хонаси*, «оқ кўз билан қарамоқ» - *ёвузлик*, «тўла кўз билан қараш» - *ҳурмат билан қараш*, «тапини еб қўймоқ» - *ваъдасида турмаслик* сингари образли ифодалар ҳамда нарса ёки ҳодисанинг номи ёрқин ҳаётий манзара ҳосил қиладиган, унга хос бўлган асосий хусусият ва белгилар тасвири билан алмаштириладиган перифраза ҳам муҳим ўрин тутди. Жумладан, «ўз капасини тикмоқ» ибораси - «жаҳд билан илмга берилмоқ» маъносини англатади. Бу ибора қадимги олимлардан Дун Жуншу (э.а. 179-104)нинг ишлатган ибораси бўлиб, илмга берилиб кетгани, ҳатто уч йил мобайнида боғига ҳам чиқмагани ҳақидаги ривоятдан қолган. Пу Сунглинг анъаналарга риоя қилган ҳолда иқтибосларни ҳеч ерда ажратиб кўрсатмаслиги, манбасини ҳам келтирмаслиги тўпламларни шарҳлашда катта қийинчилик туғдиради. Пу Сунглингнинг сўз бойлиги бениҳоя кенг. Жумладан, унда «мен гўё галасидан айрилган ўрдакча мисол етимчаман»; «учрашувимиз, гўё сувга тушган дарахт баргларидек, тасодифан юз берди»; «гўзаллиги шафтолидек, олхўридек, совуқлиги қиров ёки қордек»; «яшмадек мусаффо», «телба-тескари зарғалдоққа ўхшамайдиган сўлиган тол»; «парвоз қилувчи тулпорлар»; «у хонада қафасдаги қушдек чарх урарди» сингари кўтаринки услубга хос ҳамда кундалик нутқ, адабий ренинценция, вульгаризмлар ҳам кўплаб учрайди. Асарларга халқона нутқнинг киритилиши, одатда, новелланинг мазмунига боғлиқ. Масалан, «ge nade lai?» – «Қаердан келиб қолдинг, биродар» – деб сўрайди аллақачон ўлиб кетган акасини кўрган киши; «hua ni dan si! Bu jie ren er huo?» – «Ҳой, тулкининг кули! Ўлганинг яхши, билдингми. Нима, сен жазонинг олмай, одамларнинг бошини қотириб юравераман, деб ўйлайсанми?»

Шундай қилиб, ёзувчи имкон қадар бадий воситалардан кенг фойдаланган. Бу эса мўъжизалар ҳақидаги ҳикоялар, айниқса, халқ тилига яқин тилда ёзилдиган новеллалар анъанасига хилоф эди. Бироқ, Пу Сунглинг чуанчи насрига новеллага хос тугал шаклни бахш этди, уни пухта ўйланган ҳамда сайқал топган сюжет чизиги билан бойитди.

Пу Сунглинг новеллалари бўйича олиб борилган тадқиқот қуйидаги хулосаларга олиб келади:

1. VIII–XIV асрлар хитой новеллалари мавзу доираси ва ғояси жиҳатидан Уйғониш даври европа халқлари адабиётидаги новеллалардан сезиларли фарқланади. Шу боис Пу Сунглинг новеллаларига нисбатан «юксак реалистик» таърифни қўллаб бўлмайди. Уларни «фантастик» деб номлаш ҳам қийин. Назаримизда, уларга «сеҳрли» таърифи кўпроқ мувофиқ келади. Зеро, Пу Сунглинг тўпламлари номидан келиб чиқиб, унинг асарлари сеҳрли эртаклар ва III–VI аср мифология манбалари билан ҳамнафас, дея ҳукм чиқариш мумкин. Аслида, тадқиқотимиз тузилиши ва вазифаларини ҳам шу нарса, яъни - Гань Бао, Тао Юань-мин, Гэ Хунг ва бошқаларнинг (III–VI аср) сеҳрли эртаклари ва мифология ҳикояларига мурожаат этиш зарурати белгилаб бери.

2. Новеллалардаги фольклор мотивлари этнографик материалнинг бадий тизимга айланиш жараёнини кўрсатади. Бу жараён сеҳргар хотин ҳақидаги мотив эволюциясида ва, ҳатто, Пу Сунглинг ижодида ҳам, аста-секинлик билан

³¹ Pu Songling. Quanji sance. Xuelin chubanshi. – Shanghai, 1998 nian. Disance, 513 ye.

³² Pu Songling. Quanji sance. Xuelin chubanshi. – Shanghai, 1998 nian. Disance, 684 ye.

³³ Pu Songling. Quancerce. Shanghai guji chubanshi. – Shanghai, 1986 nian. Diyice, 728 ye.

³⁴ Вэньянь – классик хитой ёзма адабий тили бўлиб, 1919 йилгача Хитойда ҳукмрон тил бўлиб келган. Ҳозирда эса унинг ўрнини байхуа замонавий ёзма адабий тили эгаллаган.

бўлса-да, XIV–XX асрлар новеллаларининг ишқий сирларига айланишида, айниқса, ёрқин намоён бўлган. Пу Сунглинг новеллаларининг ўзига хослиги шундаки, улар новелланинг бошланғич генетик алоқадорлик аломатларини ҳамisha сақлаб келган. Пу Сунглинг эски фольклор мотивларини тадрижий тараққий эттира олди, ўзгартиришга муваффақ бўлди ҳамда новелла анъанасининг ривожланиш жараёнини бошлаб берди. Бу жараён фольклор материалнинг деталларни қайта идрок этиш, фольклор юклаган вазифалар ва формула каби такрорларни бартараф этиш йўли билан юксак адабиётга хос бадиийлик бахш этиб, аста-секин ёзма баёнга айлантиришдан иборат эди.

3. Пу Сунглинг психологик жиҳатдан асосланган шахсни тасвирлаш орқали персонажлар характери чуқурлаштиришга интилган, бадиий тасвир воситалари ёрдамида уни динамик тарзда кўрсатишга ҳаракат қилади, персонажлар назоқати, кийим-кечаклари, туриш-турмуши ҳамда уй жиҳозлари тафсилотларини тасвирлашга эътибор берган. Пу Сунглинг асарларига метафора, ўхшатиш, метонимия, насрий ва шеърий иқтибосларни кўп қўллаш хосдир. Муаллиф сифатида индивидуаллиги билан ажралиб туради. Бу ҳол муаллифнинг «Хотима»ларида ҳам акс этган. Новелла, айниқса, сеҳрли новелла фольклордан ўзлаштирган тайёр сюжет композицияларини бартараф этиб, ўз ўрнига эришишида Пу Сунглингнинг хизматлари катта.

4. Пу Сунглинг эски мотивларни ўзаро туташтириб, ягона сюжет ҳосил қилади. Эски турдаги қаҳрамонларни сақлаб қолган ҳолда баён мавзусини кенгайтиришга интилади. Шуларнинг барчаси умумлашган ҳолда унинг бадиий оламини воқеликка имкон борича яқинлаштирган ҳолда шакллантиради.

5. Пу Сунглингтача ғайриоддий нарсалар ҳақида новелла яратувчиларни ҳар бир алоҳида ҳолат, ҳар бир алоҳида ҳодиса мустақил ҳолда қизиқтирган бўлса, Пу Сунглинг XVII аср охири ва XVIII аср бошлари хитой жамияти турли қатламлари ҳаётининг яхлит умумлашма манзарасини яратади.

6. Сюжетлар ва деталлар ўхшашлигига қарамасдан, Пу Сунглинг новеллаларини тақлидчиликка йўйиб бўлмайди. У фольклордан ёки кўп тарқалган тўшамлардаги сюжетни ўзлаштириб, янги мазмун билан тўлдиради, персонажларнинг янада чуқурроқ ва ҳаётийроқ тавсифини яратади ҳамда ҳикояларига муаллиф муносабатининг салмоқли қисмини ташкил этган хотималар туфайли янада чуқурроқ мазмун бахш этади. Пу Сунглинг ижодий йўналиши аслида ғаройиб воқеаларнигина назарда тутмай, қарама-қарши мақсадни ҳам кўзда тутади. Шу боис унинг асосий вазифаси инсонни тасвирлашдир.

7. Пу Сунглинг новеллалари ўзигача бу жанрда ёзилган асарлардан кўп жиҳатлари билан ажралиб туради. Бу ёзувчининг ижодий индивидуаллиги билан боғлиқ бўлиб, тафсилотларни турлича тасвирлашларнинг ўзаро нисбатида, дидактика, инсонни тасвирлаш усуллари, услуб ва тил, иқтибос келтириш усули кабиларда акс этадиган ўзига хосликларда кузатиш мумкин.

8. Пу Сунглинг, гўё жанрнинг ҳукмрон тартибларини бузади, йиллаб шакланган тил анъаналари ҳамда жанр таркибини ўзгартиради ва янги психологик наслга йўл очади. Новелланавислик соҳасида ўзига хос мактаб яратади.

Ҳали Пу Сунглинг ижоди турли йўналишларда ва ҳар томонлама муфассал ўрганилмоғи лозим. Айрим соҳалардаги дастлабки кузатишларнинг ўзиёқ унинг ўзига хос ва оригинал ижодкор эканлигини тасдиқлайди. У ўздан олдинги новелланавислар тажрибасидан ижодий фойдаланиб, жанрнинг бадиий имкониятларини кенгайтirdи ва ривожланишнинг янги сифат босқичига кўтарди. Чекчегара билмас ҳаёлот олами, фикр теранлиги, нозик услуб сингари ўзига хосликлар Пу Сунглинг ижодига узоқ вақтлардан бери мутахассисларнинг, шу билан бирга кенг китобхонлар эътиборини ҳам жалб қилиб келмоқда.

Турмуш тарзи ва урф-одатларининг қамров қўлами кенглиги жиҳатидан Пу Сунглинг билан ёнма-ён қўйишга лойиқ бирорта замондош ёки унчага ўтган ёзувчини топиш амри маҳолдир. Шу сабабли ўзбек китобхони учун ушбу хитой адаби асарлари билан танишиш улкан эстетик завқ бағишлайди.

Диссертациянинг асосий моҳияти қуйидаги ишларда ўз аксини топган:

1. Зиямухамедов Ж. Хитой новеллистикаси ва Пу Сунглинг асарларининг ўрганилиши // Шарқшунослик. – 2003. – № 2. – Б. 67-79.
2. Зиямухамедов Ж. Великий китайский новеллист – Пу Сунглинг (Общая характеристика волшебных новелл) // Востоковедение. – 2003. – № 1-2. – С. 45-48.
3. Зиямухамедов Ж. Ўзбекистонда «Ляо Жай»нинг ўрганилиши // Ланжоу ахборотномаси. ХХР, Ланжоу шаҳри, 2004. – Б.12 (хитой тилида).
4. Зиямухамедов Ж. Пу Сунглинг Хитой новеллалари // Жаҳон адабиёти. – 2004. – № 7. – Б. 109-123.
5. Зиямухамедов Ж. Пу Сунглинг ижоди ва унинг баъзи хусусиятлари // Академик У. Каримов номидаги ёш шарқшунослар илмий конференцияси материаллари. – Т., 2004. – Б. 61-62.
6. Зиямухамедов Ж. Пу Сунглинг асарларига таъсир кўрсатган омиллар // ТошДШИ илмий конференция мақолалар тўплами. – Т., 2004. – Б. 60-64.
7. Зиямухамедов Ж. Хитой адабиётида ҳикоя жанрининг пайдо бўлиши тарихи ва ривожланиш босқичлари // «Хитой ва Марказий Осиё халқларининг маданий, адабий, тил алоқалари: ўтмиш ва ҳозирги замон» мавзuidaги илмий анжуман материаллари. – Т., 2004. – Б. 70-73.
8. Зиямухамедов Ж. Китайская волшебная новелла. – «Чуаньци» // Актуальные проблемы китаеведения. – Т., 2004. – С. 54-60.

ТАДҚИҚОТЧИ

Ж. Зиямухамедов

Ж. ЗИЯМУХАМЕДОВ

Филология фанлари номзоди илмий даражасига талабгор

Зиямухамедов Жасур Тошпулатовичнинг

10.01.06 – Осиё ва Африка мамлакатлари халқларининг

адабиёти ихтисослиги бўйича

«Пу Сунглингнинг сеҳрли новеллалари (сюжетнинг келиб чиқиши ва ривожланиш масалалари)» мавзусидаги диссертациянинг

РЕЗЮМЕСИ

Таянч сўзлар: сеҳрли новелла, шяошо, хуабен, чуанчи, сюжет, архаик сюжет, афсонавий персонаж, трансформация, сеҳргар-қиз, тотем-хотин, новелланавис, сюжет силжиши.

Тадқиқот объектилари: хитой новеллалари, хитой адабиёти тарихи, Пу Сунглингнинг хитой тилидаги икки жилдлик асарлар тўплами (1986), уч жилдлик «Тўла асарлар тўплами» (Шанхай, 1997-1998).

Ишнинг мақсади: Пу Сунглинг сеҳрли новеллалари мисолида хитой адабиёти тарихида сеҳрли новелла жанри тарққиётини тадқиқ этиш.

Тадқиқот усули: Ишда структурал, қиёсий-типологик, аналитик ва бадий тадқиқот усулларида фойдаланилди.

Олинган натижалар ва уларнинг янгиллиги: Сеҳрли новелла жанрининг специфик хусусиятлари, бошқа насрий жанрлар билан алоқадорлиги, сеҳрли новеллада сюжет, композиция ва қаҳрамон масаласи хитой адабиёти, хусусан, Пу Сунглинг ижодидаги сеҳрли новеллалар мисолида ўрганилди ва илк бор ўзбек тилида монографик тадқиқот сифатида тадқиқ этилди.

Амалий аҳамияти: тадқиқотда акс этган кузатишлар сеҳрли новелла жанрининг хитой адабиёти, хусусан, Пу Сунглинг ижодидаги умумий ва хусусий жиҳатларини тасаввур этиш ҳамда сеҳрли новелла жанри мезонларини ишлаб чиқишда назарий асос вазифасини бажаради.

Тадбиқ этиш даражаси ва иқтисодий самарадорлиги: тадқиқот натижалари ва асосий мазмун республика журналлари ва илмий тўпламларда эълон қилинган мақолаларда, илмий-назарий анжуманлардаги маърузаларда ҳамда Пу Сунглингнинг илк бора ўзбек тилига таржима қилиниб, чоп этилган новеллаларда акс этган.

Қўлланиш соҳаси: тадқиқот мобайнида олиб борилган кузатишлар, диссертацияда баён этилган илмий-назарий хулосалардан олий ўқув юртларининг шарқ, хусусан, хитой филологияси факультетлари талабалари ҳамда хитой тилига иқтисослашган мактаб ва академик лицейлар учун махсус курс ва семинарларда, шунингдек, хитой адабиёти бўйича дарслик ва қўлланмалар яратишда фойдаланиш мумкин.

РЕЗЮМЕ

диссертации Зиямухамедова Жасура Тошпулатовича на тему "Волшебные новеллы Пу Сунглинга (вопросы появления сюжета и его развитие)" на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.06-Литература народов стран Азии и Африки

Ключевые слова: волшебная новелла, шяошо, хуабен, чуанчи, сюжет, архаический сюжет, легендарный персонаж, трансформация, девушка-волшебница, женщина-тотем, новеллист, изменения в сюжете.

Объекты исследования: китайские новеллы, история литературы Китая, двухтомное собрание сочинений Пу Сунглинга на китайском языке (1986), трехтомное "полное собрание сочинений" (Шанхай 1997-1998).

Цель работы: исследование развития жанра волшебной новеллы в китайской литературе на примере волшебных новелл Пу Сунглинга.

Метод исследования: в работе использованы методы структурного, сравнительно-типологического, аналитического и художественного исследования.

Полученные результаты и их новизна: специфические особенности жанра волшебной новеллы, связь с другими прозаическими жанрами, вопросы сюжета, композиции и героя китайской литературы были изучены на примере волшебных новелл Пу Сунглинга, а также впервые проведено монографическое исследование на узбекском языке.

Практическая значимость: наблюдения и результаты исследования помогают формированию представления о жанре новеллы китайской литературы, в частности формированию общих и частных сторон творчества Пу Сунглинга, а также является теоретической основой при разработке критериев жанра волшебной новеллы.

Степень внедрения и экономическая эффективность: результаты исследования и основное содержание отражено в статьях, опубликованных в республиканских журналах и научных сборниках; докладах, сделанных на научно-теоретических конференциях, а также в новеллах Пу Сунглинга впервые переведенных на узбекский язык и изданных в Узбекистане.

Область применения: наблюдения, проведенные в процессе исследования и научно-теоретические выводы, изложенные в диссертации могут быть использованы в спецкурсах и на семинарах в работе со студентами факультета китайской филологии и учащимися специализированных школ и академических лицеев, а также при создании учебников и учебных пособий по китайской литературе.

RESUME

Of the dissertation on the theme "Magic short story (origin and development of the plot) in the works by Pu Sungling" on the specialty of Asian and African countries peoples literature-10.01.06. written by Jasur Toshpulatovich Ziyamuhamedov, the pretender to Candidate of Philology Sciences

Key words: short story, magic short story, shyaosho, chuanchi, khuaben, plot, legendary character, magic girl, tomen-woman, short-story writer, plot of sildgishi subsidiary episode.

Subjects of inquiry: Chinese story, history of Chinese literature, 2 volumes of Pu Sungling's works in Chinese (1986), 3 volumes of "Complete works" (Shanghai, 1997-1998).

Aim of the in inquiry: to investigate the genre development of magic short story in Chinese literature in the examples of magic stories by Pu Sungling.

Method of inquiry: The structural, comparative typological, analytical and feature research methods were used in this work.

The results achieved and their novelty: all the specific features of magic short-story genre and it's relation with other feature genre, the plot in magic short story, composition and the problem of hero in Chinese literature are strictly investigated in the magic short stories in Pu Singling's activity and magic short story genre in Chinese literature, it's role in Pu Sungling's activity, it's development, rules of development are investigated for the first time as a monograph research on the Uzbek language.

Practical value: The investigation will be a theoretical base in the imagination of general and private aspects of magic short-story genre of Chinese literature, strictly Pu Sungling's activity and carrying out measures of magic short-story genre.

Degree of embed and economic effectivity: The results of investigation and its main content can be seen in the articles, in the lectures at the scientific-theoretical conferences and in Pu Sungling's short stories translated into Uzbek for the first time and published in the republican journals and scientific collected works.

Sphere of usage: the investigation held in the research, scientific-theoretical conclusion in the dissertation can be used at the oriental faculties, of Chinese Philology faculties and at special courses and seminars at schools and lyceums specialized on Chinese, to create books and text-books on Chinese literature.

Босишга рухсат этилди 11.04.2005.

Бичими 60x84 ¹/₁₆. Шартли 1,5 б.т. 100 нусхада босилди. Буюртма № 41.

Тошкент Давлат шарқшунослик институтининг кичик босмахонаси.

Тошкент, Шахрисабз кўчаси, 25.